

school: discourse and interdiscourse]. Moscow : Akademicheskii proekt, pp. 549–562.

10. Chernyavskaya, V. E. (2009) *Lingvistika teksta: polikodovost, intertekstualnost, interdiskursivnost* [Linguistics of the text: polycode, intertextuality, interdiscursivity]. Moscow : Knizhnyi dom Librokom, p. 73.

11. Darot, M. (2009) *Usage de la langue: le register familier. Le français dans le monde*. No.196, pp. 78–80.

УДК 811.111

Л. В. Щ и г л о

Київський національний лінгвістичний університет

Діахронічна еволюція мови

Щигло Л. В. Діахронічна еволюція мови. Людська мова – складний, багатограний феномен, вивчення якого викликає необхідність застосування методів аналізу інших наук, оскільки лише на «стику наук» можливо отримати нове знання стосовно реальної сутності досліджуваного об'єкта. Висвітлюються можливості застосування міждисциплінарного (і ширше – трансдисциплінарного) підходу до дослідження еволюційних процесів у мові; обґрунтовується виокремлення еволюційної лінгвістичної синергетики в особливий напрямок філологічних студій; окреслюються перспективи подальших наукових розвідок системи мови.

Ключові слова: синергетика, лінгвосинергетика, еволюційна лінгвосинергетика, методологія, міждисциплінарність, трансдисциплінарність.

Щигло Л. В. Диахроническая эволюция языка. Человеческий язык – сложный, многогранный феномен, изучение которого вызывает необходимость применения методов анализа других наук, поскольку только на «стыке наук» можно получить новое знание о реальной сущности исследуемого объекта. Освещаются возможности применения междисциплинарного (и шире – трансдисциплинарного) подхода для исследования эволюционных процессов в языке; обосновывается выделение эволюционной лингвистической синергетики в особое направление филологических студий; определяются перспективы дальнейших научных исследований системы языка.

Ключевые слова: синергетика, лингвосинергетика, эволюционная лингвосинергетика, методология, междисциплинарность, трансдисциплинарность.

Shchyhlo L. V. Diachronic evolution of the language. The modern stage of the development of linguistics is characterized by the fact that linguistic scientists are increasingly turning their attention to the historical and historical typological problems of language, primarily due to the need to create a theory that would have a more powerful explant power compared to a clearly limited time frame a synchronous approach to the identification of nature, forms of existence, and even the very essence of linguistic phenomena and processes. The current practice of carrying out linguistic analysis with all conviction showed that the synchronous approach itself, taken in isolation from the diachronic one, was unable to provide an adequate explanation for the facts of various structural and semantic transformations in the language in general, its peripheral and relic phenomena, in particular. The human language is a complex, multifaceted phenomenon, the study of which calls for the application of methods for the analysis of other sciences, since only at the "junction of sciences" one can obtain a new knowledge of the real essence of the object under study. The main focus of research is focused on highlighting the possibility of applying an interdisciplinary (and broader – transdisciplinary) approach to investigating evolutionary processes in the language; substantiation of evolutionary linguistic synergetics in the special direction of philological studies; determining the prospects for further scientific research of the system of language in diachrony.

Key words: synergetics, linguosynergetics, evolutionary linguosynergetics, methodology, interdisciplinarity, transdisciplinarity.

Характерною тенденцією науки сьогодення є перехід від спеціалізації знань до їх інтеграції. Не стоїть осторонь від такого переходу і наука про мову. Завдяки загальним принципам когнітивної парадигми, таким як експансіонізм, функціоналізм, антропоцентризм, експланаторність, успішно розвиваються міждисциплінарні науки: когнітивна лінгвістика, психолінгвістика, нейропсихологія тощо [14:144–238]. Об'єктами їх вивчення стають відкриті, нелінійні, самоорганізаційні, дисипативні (ті, що розсіюють енергію, інформацію) системи. Зазначені системи на сучасному етапі розвитку наукового пізнання є невід'ємними складовими синергетичних наук. Синергетика як самостійна наукова парадигма спрямована на виявлення загальних закономірностей в процесах еволюції

систем різної природи. На думку В. І. Аршинова, будь-який еволюційний процес виражений низкою змін протилежних станів – порядку і хаосу в системі, об'єднаними фазами переходу до хаосу і виходу з хаосу (самоорганізації) [3:94]. Науковці зазначають, що синергетика є «новим діалогом людини з природою, новим підходом до пізнання еволюційних криз, нестабільності, до оволодіння

методами нелінійного управління складними системами, що знаходяться в стані нестійкості» [16:148]. Спираючись на загальні закони синергетики, Е. Ласло пише: «Зовсім необов'язково і навіть нерозумно вважати, що процеси фізичної, біологічної і навіть соціокультурної еволюції підкоряються принципово різним законам.... Різниця між науками перебільшена до такої міри,

що вони здатні ввести в оману широку публіку» [15:82]. «Синергетика дає можливість розглянути старі проблеми в новому світлі, переформулювати питання, переконструювати проблемне поле науки» [12:70].

У наукових студіях загалом, і в лінгвістиці зокрема, принциповим є застосування конкретної методології, оскільки це зумовлює результативність у вирішенні конкретних проблем, тому удосконалення методів наукового аналізу, розширення методологічного інструментарію лінгвістики з метою досягнення нової якості для пізнання об'єкта дослідження і становить актуальність нашого наукового пошуку.

Мета роботи – розкрити евристичний потенціал синергетики для діахронічних філологічних студій.

Для цього варто вирішити низку таких завдань:

- розглянути співвідношення понять «міждисциплінарність» та «трандисциплінарність»;
- окреслити можливості застосування міждисциплінарного та трандисциплінарного підходів до опису мови в діахронії;
- висвітлити аплікативний потенціал синергетики для аналізу еволюційних процесів у мові;
- обґрунтувати виокремлення еволюційної лінгвістичної синергетики;
- окреслити перспективи подальших філологічних розвідок.

Наукова спільнота сучасності повною мірою усвідомлює нагальну потребу в інтеграції знання, спільній діяльності дослідників різних сфер науки, об'єднаних єдиним об'єктом вивчення, доказом чого може слугувати той факт, що «в документах ЮНЕСКО і в бюлетенях Асоціації складного мислення у Франції нерідко йдеться про інженерію трандисциплінарності» [13:73] (курсив авторів). Як тонко підмічає Т. І. Домброван, «поняття «трандисциплінарність» подібне поняттю

«міждисциплінарність». Відмінності, ймовірно, полягають в масштабності кооперації та кількості задіяних наукових сфер: «трандисциплінарність» є вищим рівнем наукової рефлексії, яка здатна стати основою для єдиної метамови науки» [10:81].

Синтез різних дисциплін відбувається в сучасній науці в межах синергетики – міждисциплінарного (і ширше – трандисциплінарного) наукового напрямку дослідження складних, відкритих, динамічних, самоорганізаційних, нелінійно еволюціонуючих систем різної онтології. Міждисциплінарність синергетики полягає в кооперації методів і принципів дослідження складних систем, напрацьованих в рамках різних наукових дисциплін, що об'єднуються об'єктом дослідження – складними системами, вивченням етапності їх самоорганізації, виявленням загальних закономірностей їх функціонування, встановленням загальних принципів їх еволюції.

В даний час синергетика відіграє роль своєрідного «комунікатора, що дозволяє оцінити ступінь спільності результатів однієї науки, їх корисність для інших наук і перевести діалект конкретної науки на високу латинь міждисциплінарного спілкування» [8:215].

Фундаментальні праці, виконані із залученням понятійного апарату синергетики у філології [1; 4; 5; 10; 6; 7; 11; 19; 20; 21; 23] свідчать про започаткування нового міждисциплінарного (і ширше – трандисциплінарного) напрямку – лінгвістичної синергетики, або лінгвосинергетики.

Обґрунтовуючи теоретико-концептуальні засади лінгвосинергетики, Т. І. Домброван схематично зображує концептуальну основу лінгвосинергетики у вигляді радіальної діаграми, що вміщує три базові компоненти, які репрезентують основні методологічні принципи трьох складових лінгвосинергетики: філософії, лінгвістики, синергетики (рис.1.).

Рис. 1. Концептуально-методологічна платформа лінгвосинергетики (за Т. І. Домброван)

Діаграма відображує інтегративний підхід до пізнавальної діяльності в рамках лінгвосинергетики, об'єднання методологій дослідження гуманітарних і природничих наук [10:69].

Зазначимо, що лінгвосинергетика як різновид трандисциплінарних досліджень, об'єднує вчених, яких цікавлять прояви загальних закономірностей

розвитку в мові. Головними напрямками пошуків є механізми мовної саморегуляції і самоорганізації. Для їх пояснення залучаються знання як власне лінгвістичного плану, так і релевантні відомості з інших дисциплін (фізики, математики, біології, психології, соціології тощо). Синтез різномірної інформації забезпечує синергетична метамова. І вже на сьогоднішній день варто підкреслити, що

інтеграція синергетики і лінгвістики успішно відбулася і є взаємовигідною, оскільки синергетика розширила сферу релевантності своїх ідей та принципів, а лінгвістика набула нової методології, що уможливує «висвітлення глибинних процесів у системно-структурній організації мови, які сприяють її динамізму, гнучкості та зрештою самоорганізації на якісно іншому рівні» [9:163].

Сучасні наукові доробки, виконані у руслі лінгвосинергетики, здебільшого розглядають лінгвістичні проблеми у площині синхронії. Проте, слідом за Т. І. Домброван, вважаємо за доцільне методологічні принципи синергетики, першочергово, екстраполювати на дослідження лінгвальних явищ та процесів у їх історичній динаміці, оскільки «моделювання проходження системою точок біфуркації, виявлення спектра випадковостей і встановлення закономірностей вибору того чи іншого напрямку на кожній стадії еволюційного розвитку – все ще очікує свого дослідження в рамках синергетичної парадигми» [9:166].

Не викликає сумніву й той факт, що одним із найважливіших завдань синергетики є виявлення внутрішніх і зовнішніх законів еволюції системи. З цих позицій еволюційна лінгвістична синергетика або еволюційна лінгвосинергетика, що лежить в основі принципу універсального еволюціонізму, вбачається нами ще одним із методологічних підходів до вивчення мовної системи у її історичній динаміці. Предмет еволюційної лінгвістичної синергетики становить феномен спонтанного виникнення – самоорганізації структур на різних діахронічних зрізах розвитку мовної системи. Одне із пріоритетних завдань еволюційної лінгвістичної синергетики полягає у розкритті внутрішніх і зовнішніх законів еволюції системи мови. Понятійний та термінологічний апарат синергетики знаходить своє застосування для досліджень в ракурсі лінгвосинергетики, а також є релевантним і для наукових пошуків в контексті еволюційної лінгвосинергетики. Коротко розглянемо зміст базових понять зазначеної теорії.

Самоорганізаційні і саморегуляційні механізми, що діють в системі мови, а саме флуктуації і відбір, перебудовують мову та наближують до оптимально стабільного стану і оптимальної адаптації до середовища. Саме флуктуації вважаються в синергетиці рушійною силою розвитку мовної системи, саме від них залежить можливість утворення нового порядку [17:119]. Одними із ключових понять синергетики є точки біфуркації і аттрактори. Точки біфуркації визначаються як точки нестабільності системи, в яких виникає спектр можливостей переходу в інший стан, багатоваріантність шляхів розвитку. Система обирає оптимальний варіант і продовжує свій поступовий розвиток до виникнення наступної

точки біфуркації. Аттрактор – це відносно стійкий стан системи, який ніби притягує до себе всю множину траєкторій системи, визначених різними початковими умовами. Із цього випливає, що якщо нестійка система потрапляє в поле тяжіння певного аттрактора, то вона неминуче еволюціонує до стабільного стану і може перебувати в ньому до того часу, доки за певних причин знову не перейде у стан нестабільності. Нестабільність стану зумовлюється підвищеним рівнем ентропії [там само]. Ентропія (від грец. «перехід, перетворення») – фізичний термін, введений математиком К. Шенноном, який в лінгвосинергетиці застосовується для опису нестійких станів мовних систем. У цьому контексті термін ентропія виступає як показник рівня невизначеності того чи іншого аспекту мови [2:16–17].

Рівень ентропії і розвиток дисипативних структур залежить як від описаних вище зовнішніх чинників, що впливають на розвиток мови, так і від внутрішніх процесів її розвитку. До того ж важливо пам'ятати про те, що, як писав І. Пригожин, «перебуваючи між двома точками біфуркації, система розвивається закономірно, тоді як поблизу точок біфуркації істотну роль відіграють флуктуації, які і визначають, яка з гілок кривої буде далі визначати поведінку системи» [22:50]. З цього випливає, що мовні закони поступального еволюційного розвитку діють тільки в тих випадках, коли рівень ентропії не піднімається вище певної межі. Але як тільки ця межа перевищується, збільшується кількість аттракторів і в точках біфуркації відбуваються стрибки, що виводять мовні процеси, явища і якості, яких вони торкаються, на якісно інший рівень. В такому випадку звичайні мовні закономірності можуть втрачати свою силу, в гру вступає чинник ймовірності. Також континуум ймовірностей, як це не дивно, може формувати певні закономірності. Так, Н. Л. Мишкіна про цей факт пише: «...використовуючи дані про спонтанні, ймовірнісні, алогічні, а також відсутні мовні явища, в принципі можливо визначити очікувані лінії в саморозвитку мови» [18:87].

Отже, опис мовних змін в контексті синергетичної парадигми в діахронії необхідний для систематизації прогностичних студій, які дозволяють окреслити можливі варіанти розвитку систем мови.

Лінгвосинергетика як різновид трансдисциплінарних досліджень займається з'ясуванням загальних закономірностей мовної еволюції. Головними напрямками пошуків є механізми мовної саморегуляції і самоорганізації.

Еволюційна лінгвістична синергетика, на нашу думку, є прийнятним методологічним підходом до вивчення мовної системи у її розвитку. Предмет еволюційної лінгвістичної синергетики становить

феномен спонтанного виникнення – самоорганізації структур на різних діахронічних зрізах розвитку мовної системи. Розкриття внутрішніх і зовнішніх законів еволюції мовної системи – основне завдання еволюційної лінгвосинергетики.

Вважаємо, що вивчення розвитку мови з позицій еволюційно-синергетичної парадигми необхідне не лише для досягнень в площині еволюційної лінгвістики, але й для лінгвопрогностичних розвідок, оскільки «залучення синергетичних принципів до аналізу

багатовекторного спектру альтернатив у розвитку мовної системи на різних етапах самоорганізації допоможе розкрити і описати природу й «роботу» так званих внутрішніх чинників розвитку мови, які й досі залишаються в «тіні», а комп'ютерне вирішення окреслених задач сприятиме поглибленню нашого знання в цій області дослідження й, напевно, допоможе спрогнозувати можливі шляхи розвитку мовної системи в границях заданого просторово-часового діапазону» [9:162–163].

Література

1. Алефиренко Н. Ф. Поэтическая энергия слова: синергетика языка, сознания, культуры / Николай Федорович Алефиренко. – М. : Академия, 2002. – 364 с.
2. Амаатов А. М. К вопросу о самоорганизации языка и языковой эволюции // Лингвистические и методические аспекты преподавания иностранных языков: материалы междунар. науч.-практ. конф. (г. Белгород, 26–27 ноября 2009 г.). – Белгород, 2009. – С. 16–17.
3. Аршинов В. И. Синергетика постижения сложного / В. И. Аршинов, В. Г. Буданов // Синергетика и психология. – Вып.3. – М., 2004. – С. 94–110.
4. Бацевич Ф. Духовна синергетика рідної мови: Лінгвофілософські нариси: монографія / Флорій Бацевич. – К. : ВЦ «Академія», 2009. – 192 с. (Серія «Монограф»).
5. Борботько В. Г. Принципы формирования дискурса: От психолингвистики к лингвосинергетике : монография / Владимир Григорьевич Борботько. – М. : Книжн. дом «ЛИБРОКОМ», 2007. – 288 с.
6. «Вектори розвитку сучасного літературного процесу: 36. наук. праць // ОНУ імені І. І. Мечникова / ред. кол.: відп. ред. Силантьєва В. І. [та ін.]. – Одеса : Астропринт, 2011. – 352 с.
7. Герман И. А. Лингвосинергетика : монография / И. А. Герман. – Барнаул : Изд-во Алтайской академии экономики и права, 2000. – 168 с.
8. Данилов Ю. А. Синергетический подход к изучению языка: возможности, ограничения и опасности / Юлий Александрович Данилов // Философия науки. – Вып.3: Проблемы анализа знания. – М. : Ин-т философии РАН, 1997. – С. 215.
9. Домброван Т. І. Діахронічна лінгвосинергетика: статус, задачі та основний понятійний і термінологічний апарат / Т. І. Домброван // Сучасні дослідження з іноземної філології. 36. наук. праць. – Ужгород, 2011. – Вип. 9. – С. 162–168.
10. Домброван Т. И. Синергетическая модель развития английского языка // Диссертация д. филол. н.: 10.02.04 / Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова. – Одесса, 2013. – 466 с.
11. Єнікєєва С. М. Система словотвору сучасної англійської мови: синергетичний аспект (на матеріалі новоутворень кінця ХХ – початку ХХІ століть) – АДД, 10.02.04 // Санія Маратівна Єнікєєва / Київський національний лінгвістичний університет. – К., 2011. – 35 с.
12. Князева Е. Н. Антропный принцип в синергетике / Е. Н. Князева, С. П. Курдюмов // Вопросы философии. – 1997. – № 3. – С. 62–79.
13. Князева Е. Н., Курдюмов С. П. Синергетика: Нелинейность времени и ландшафты коэволюции / Елена Николаевна Князева, Сергей Павлович Курдюмов / Вступление ст. Г. Г. Малинецкого. – М. : КомКнига, 2011. – 272 с. (Серия «Синергетика: от прошлого к будущему».)
14. Кубрякова Е. С. Эволюция лингвистических идей во второй половине ХХ века (опыт парадигмального анализа) / Е. С. Кубрякова // Язык и наука конца ХХ века. – М. – С. 144–238.
15. Ласло Э. Основания трансдисциплинарной единой теории // Вопросы философии. – 1997. – № 3. – С. 80–85.
16. Международный московский синергетический форум // Вопросы философии. – 1997. – №11. – С.148–151.
17. Мишанова Ю. В., Сопова И. В. Язык как самоорганизующаяся система // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – Тамбов : Грамота, 2015. – № 4 (46). – Ч. I. – С. 119.
18. Мышкина Н. Л. Исследование функционирования языковой системы на основе принципов контрадиктно-синергетической лингвистики // Синергетическая лингвистика vs лингвистическая синергетика: материалы междунар. науч.-практ. конференции (г. Пермь, 8–10 апреля 2010 г.). – Пермь, 2010. – С. 85–94.
19. Моисеева И. Ю. Синергетическая модель текстообразования. – АДД: 10.02.19 // Моисеева Ирина Юрьевна. – Челябинский госуд. ун-т. – Челябинск, 2007. – 39 с.
20. Пихтовникова Л. С. Лингвосинергетика: основы и очерк направлений. Монография / Пихтовникова Лидия Сергеевна. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. – 180 с.
21. Пономаренко Е. В. Лингвосинергетика бизнес-общения с позиций компетентностного подхода (на материале английского языка) : монография / Евгения Витальевна Пономаренко. – М.: МГИМО-Университет, 2010. – 151 с.
22. Пригожин И. Философия нестабильности // Вопросы философии. М., 1991. № 6. С. 46–52.
23. Семенець О. О. Лінгвістична синергетика ідіолекту Євгена Маланюка. – АДД.10.02.01 – укр. мова / Семенець Олена Олександрівна / НАН України. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – Київ, 2005. – 36 с.

References

1. Alefirenko, N. F. (2002) Poeticheskaya energiya slova: sinergetika yazyika, soznaniya, kulturyi [Poetic energy of the word: synergetics of language, consciousness, culture]. Moscow : Akademiya. [in Russian]
2. Amatov, A. M. (2009) K voprosu o samoorganizatsii yazyika i yazykovoy evolyutsii [On the question of self-organization of language and language evolution]. Lingvisticheskie i metodicheskie aspektyi prepodavaniya inostrannykh yazykov: materialy mezhdunar. nauch.-prakt. konf. Belgorod, pp. 16–17.
3. Arshinov, V. I. (2004) Sinergetika postizheniya slozhnogo [Synergetics of comprehension of complex]. Budanov. Sinergetika i psihologiya. No.3, pp. 94–110. Moscow. [in Russian]
4. Batseych, F. (2009) Dukhovna synerhetyka ridnoi movy: Linhvofilosofski narysy: [Spiritual Synergetics of the Native Language]. Kyiv : VTs «Akademiia». [in Ukrainian]
5. Borbotko, V. G. (2007) Printsipy formirovaniya diskursa: Ot psiholingvistiki k lingvosinergetike [Principles of the formation of discourse]. Moscow : Knizhn.dom «LIBROKOM». [in Russian]
6. Vektory rozvytku suchasnoho literaturnoho protsesu (2011) [Vectors of development of the modern literary process]. Odesa : Astropynt.
7. German, I. A. (2000) Lingvosinergetika : monografiya [Linguistics]. Barnaul : Izd-voyaltayskoy akademii ekonomiki i prava. [in Russian]
8. Danilov, Yu. A. (1997) Sinergeticheskiy podhod k izucheniyu yazyika: vozmozhnosti, ogranicheniya i opasnosti [Synergetic approach to language learning: opportunities, constraints and dangers]. Filosofiya nauki. No. 3: Problemy analiza znaniya. Moscow : In-t filosofii RAN. [in Russian]
9. Dombrovan, T. I. (2011) Diakhronichna linhvosynerhetyka: status, zadachi ta osnovnyi poniatiinyi i terminolohichniy aparat [Diachronic linguosynergy: status, tasks and basic conceptual and terminological apparatus]. Suchasni doslidzhennia z inozemnoi filolohii. Zb. nauk. prats. Uzhhorod. No. 9, pp. 162–168.
10. Dombrovan, T. I. (2013) Sinergeticheskaya model razvitiya angliyskogo yazyika [Synergetic model of the development of the English language]. [PhD Thesis]. Odessa. [in Russian]
11. Yenikieieva, S. M. (2011) Systema slovtvoru suchasnoi anhliiskoi movy: synerhetychnyi aspekt (na materialii novoutvoren kintsia KhKh – pochatku KhKhI stolit) [The system of the word-formation of modern English: the synergetic aspect (based on the material of the neoplasms of the late XX - early XXI centuries)]. Kyiv. [in Ukrainian]
12. Knyazeva, E. N. (1997) Antropnyi printsip v sinergetike [The Anthropic Principle in Synergetics]. Voprosy filosofii. No. 3, pp. 62–79.
13. Knyazeva, E. N., Kurdyumov S. P. (2011) Sinergetika: Nelineynost vremeni i landshafty koevolyutsii [Synergetics: Nonlinearity of Time and Landscapes of Co-Evolution]. Moscow : KomKniga. [in Russian]
14. Kubryakova, E. S. Evolyutsiya lingvisticheskikh idey vo vtoroy polovine XX veka (opyit paradigmalnogo analiza) [Evolution of linguistic ideas in the second half of the XX century (experience of paradigmatic analysis)]. Yazyik i nauka kontsa XX veka. Moscow, pp. 144–238.
15. Laslo, E. (1997) Osnovaniya transdistsiplinarnoy edinoi teorii [Foundations of transdisciplinary united theory]. Voprosy filosofii. No. 3, pp.80–85.
16. Mezhdunarodnyy moskovskiy sinergeticheskiy forum (1997) Voprosy filosofii [International Moscow Synergetic Forum]. No 11, pp.148–151. [in Russian]
17. Mishanova, Yu. V., Sopova I. V. (2015) Yazyik kak samoorganizuyuschayasya sistema [Language as a self-organizing system]. Filologicheskie nauki. Voprosy teorii i praktiki. Tambov : Gramota. No.4 (46). Vol. I. [in Russian]
18. Myishkina, N. L. (2010) Issledovanie funktsionirovaniya yazykovoy sistemy na osnove printsipov kontradiktno-sinergeticheskoy lingvistiki [An Investigation of the Functioning of the Language System Based on the Principles of Contradiction-Synergetic Linguistics]. Sinergeticheskaya lingvistika vs lingvisticheskaya sinergetika: materialy mezhdunar. nauch.-prakt. Konferentsii. Perm, pp. 85–94.
19. Moiseeva, I. Yu. (2007) Sinergeticheskaya model tekstoobrazovaniya [Synergetic model of textual formation]. Chelyabinskii gosud. un-t. Chelyabinsk. [in Russian]
20. Pihtovnikova, L. S. (2012) Lingvosinergetika: osnovy i ocherk napravleniy. Monografiya [Linguistics: the basics and outline of the directions]. Kharkiv : HNU imeni V. N. Karazina. [in Russian]
21. Ponomarenko, E. V. (2010) Lingvosinergetika biznes-obscheniya s pozitsiy kompetentnostnogo podhoda (na materiale angliyskogo yazyika) [Linguistics of business communication from the standpoint of the competence approach (on the material of the English language)]. Evgeniya Vitalevna Ponomarenko. Moscow : MGIMO-Universitet. [in Russian]
22. Prigozhin, I. (1991) Filosofiya nestabilnosti [Philosophy of instability]. Voprosy filosofii. No. 6, pp 46–52.
23. Semenets, O. O. (2005) Linhvistychna synerhetyka idiolektu Yevhena Malaniuka [Linguistic synergetics of idyol of Yevhen Malanyuk]. Ukrainy. In-t movoznavstva im. O. O. Potebni. Kyiv. [in Ukrainian]